

Г. В. Грибан,

*кандидат педагогічних наук, доцент кафедри
дидактичної лінгвістики та літературознавства
Житомирський державний університет імені Івана Франка*

Формування активно-творчої особистості засобами художнього слова

Розбудова національної системи освіти ставить нові вимоги до формування активно-творчої особистості. Глибоке знання державної мови, культури, літератури рідного народу є сьогодні засобом дальшого зміцнення суверенітету держави, громадянського виховання підростаючого покоління, прилучення його до високих духовних надбань народу, загальнонародних моральних цінностей.

Слово, мова – основа всього, в чому проявляється духовне життя. Без мови немає і самого народу. Вона – основа людського буття, культури, процесу навчання і виховання, прилучення до мистецтва, літератури, до всього, що визначає людську духовність.

Наше сьогодні вимагає створювати умови для духовного самовдосконалення, самореалізації як головних засобів самоутвердження дитини, бо інакше, навіть оволодів знаннями, вона може втратити головне – свою душу.

Мовна особистість – це людина, яка зрозуміла, що саме завдяки мові вона усвідомлює себе як особистість. Адже мовна культура людини – це її портрет, інтелектуальний і духовний, це певний захист від грубості, зла. Мовний портрет удосконалюється в душі. І неправильність мовлення треба дивитися, як на спустошеність душі.

Формування активно-творчої компетенції учнів засобами художнього слова є нагальною необхідністю, яка надасть можливість не лише вільно користуватися мовою, а й активізувати увагу учнів, збагатити словниковий запас, навчити їх правильно розуміти і грамотно викладати свої думки, підвищити інтерес до вивчення мови, забезпечити інтенсивнішу й продуктивнішу роботу.

Уроки рідної мови є органічною складовою частиною виховного процесу, одним із засобів формування особистості школяра. Вивчення мовних одиниць на основі аналізу тексту в єдності змісту і форми вносить в уроки мови необхідний емоційний компонент, дає змогу розвивати в школярів чуття мови, виховувати естетичні смаки, розвивати творчу активність.

Важливість роботи над словом, на думку К. Ушинського, і в тому, що в слові дитина знайде «багато глибокого філософського розуму, справді поетичного чуття, витонченого, напрочуд вірного смаку, сліди праці дуже зосередженої думки, безодню незвичайної чутливості до найтонших переливів у явищах природи, багато спостережливості, багато найсуворішої логіки, багато високих духовних поривів... У скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим плоди глибоких сердечних порухів, плоди історичних подій, вірування, погляди, сліди пережитого горя і пережитої радості, – одним словом, весь слід свого духовного життя народ дбайливо зберігає в народному слові» [2, с. 122-123]. Отже, успішне формування у школярів мовленнєвих умінь та навичок передусім залежить від набуття ними знань про слово, яке є опорною одиницею у шкільному курсі рідної мови. Саме при вивченні слова можна виявити, проаналізувати і теоретично узагальнити властивості слова як мовного знака, оскільки у ньому поєднуються фонетичні, лексичні та граматичні закони мови.

У свій час ще В. Сухомлинський відзначав, що виховання чуття слова та його відтінків є однією з передумов гармонійного розвитку особистості: "Чуйність до краси слова – це величезна сила, що облагороджує духовний світ дитини. У цій чуйності – одне з джерел людської культури" [1, с. 45]; "...коли людина відчуває, переживає найтонші відтінки, пахощі, емоційний підтекст слова, вона немовби пробуджує дрімотні сили розуму" [1, с. 547]; "...пізнання слова несе в собі енергію думки" [1, с. 547]. Він переконаний, що без поетичного, емоційно-естетичного струменя неможливий повноцінний розумовий розвиток дитини.

У психологічному плані показовим є те, що звернення до літературного матеріалу вносить в організацію уроку мови живий естетичний струмінь, створює емоційну основу для

засвоєння лінгвістичних знань. А опора на знання мовних закономірностей допомагає глибше усвідомлювати естетичні можливості слова в художньому творі.

Але з найвищим виявом мовлення ми зустрічаємося саме в літературі, де слово переливається всіма барвами, набуває здатності виражати естетичну функцію, виступати в такій дії, до якої його може спонукати лише справжній майстер слова, письменник.

Робота над словом, з одного боку, підвищує ефективність вивчення мови, а з другого, виступає як основа для формування здатності учнів глибоко сприймати і розуміти літературу.

Вивчаючи літературний твір, учні не тільки засвоюють його ідейне багатство, збагачуються духовно, а й оволодівають мовою. Виразне звучання художнього твору на уроках літератури розкриває перед учнями художню силу слова, за допомогою якого відтворюється велич природи, внутрішній світ людини, її переживання, болі, прагнення. Повсякчасна увага до художніх творів привчає учня краще проникати в зміст слова, поступово усвідомлювати його пізнавальну силу.

Пильна увага до слова у тексті активізує художнє сприймання учнів, допомагає творити психологічні передумови для розуміння індивідуальної манери письма митців, виховує інтерес і любов до літературного твору. Аналізуючи художні твори, учням доцільно пропонувати завдання, які поглиблюють розуміння слова.

Увага до слова розвивається на ґрунті розуміння його фонетико-орфоепічної структури, усвідомлення його природжених значень у контексті. У процесі вивчення фонетики, орфоепії та орфографії, лексики та словотвору і під час опрацювання відомостей з синтаксису та пунктуації цілеспрямована робота над словом формує у школярів глибоке розуміння граматичних явищ, виробляє чуття мови, сприяє зростанню їх орфографічної та пунктуаційної грамотності. Створюються можливості для збагачення словникового запасу учнів, розуміння ними семантичних відтінків і смислового багатства образного слова в цілому, виробляється вміння не тільки бачити, як реалізуються в тексті граматичні закономірності мови, а й усвідомлювати закони, за якими

створюється мистецтво слова, – те найголовніше, в чому полягає сутність взаємозв'язку у вивченні мови та літератури. Увага до слова сприяє розвитку образного мислення учнів, уяви їх творчих здібностей. Виразне читання речень, невеликих фрагментів, уривків тексту на уроках мови розвиває здатність вникати в текст, знаходити в ньому той суттєвий зміст, який прагнув виразити автор. Робота над словом на уроках мови та літератури забезпечує розвиток естетичного сприймання ними художньої літератури. Таке сприймання буде більш ефективним, чим більше уваги приділятиметься на уроках власній творчості учнів. Школярі повинні не лише слухаючи, читаючи аналізувати запропонований текст, але й будувати свої речення, складати висловлювання, писати твори.

Вводячи учнів у неповторний світ прекрасного, слід пам'ятати застереження М. Пришвіна про те, що йдучи в ліс з єдиною метою зібрати гриби, їх можна не знайти. Але варто прийти, щоб помилуватися лісом, прийти безкорисливо – гриби самі будуть потрапляти тобі на очі". Письменник бачив у цьому закон життя. Іншими словами, прагнучи пробудити увагу до слова, до його прирощеного змісту, ми сприяємо розвитку самостійності мислення школярів, вихованню естетичних почуттів.

Використання творів мистецтва з метою естетичного впливу на свідомість учнів може бути здійснено на всіх уроках української мови. Для роботи над мовним матеріалом потрібно використовувати тексти, що мають естетичну вагу, уривки з творів художньої літератури, які сприятимуть вихованню уваги до слова, пізнанню слова, збагаченню мовного запасу, формуванню читача і слухача, розвитку чуття мови, уміння бачити всі відтінки значення слова, вироблення естетичного смаку, розумінню краси слова, глибини його виразності.

Для ефективності мовно-естетичного виховання, формування мовної особистості, здатної в різних життєвих ситуаціях свідомо і ефективно володіти рідною мовою, для розвитку асоціативного мислення, виникає потреба у доборі спеціального дидактичного матеріалу. З метою вироблення умінь та навичок, необхідних для розумового, інтелектуального і естетичного розвитку учнів, збагачення їх мовлення і мислення,

загальних уявлень про мову як засобу спілкування важливим є використання системи вправ і завдань різного характеру.

Йдучи від тексту, від слова, можна пробудити думку в учнів, відчутти смислові можливості слова. Слід враховувати й те, що для збагачення мови з усіх стилів найбільш сприятливий стиль художній. А тому в школі лише науково-понятійний, граматичний підхід до мови – недостатній, такий підхід забезпечує її розгляд як явища, що позбавлене динаміки, функціонування. Відтак лише поєднання граматико-діалогічного розгляду мови з осмисленням її образного буття в літературі розкриває сутність мови як феномена духовного, що є найдорожчим надбанням народу.

Використана література:

1. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: В 5-ти т. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Листи до сина. К.: Рад. школа, 1977. – Т. 3. – 672 с.

2. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. – Т. 1. – К.: Рад. школа. – 1983. – С. 122-123.